

## ביאורים

בעבודת המידות שבה מודריך אותנו הרמב"ם, אנו מכירים בהופעת הקב"ה כשלמות המידות, ואליו אנו שואפים להידימות. דעה לא מאוזנת היא בעייתית כיוון שהיא סוטה מהמצפן - הבורא יתברך. עם זאת, הרמב"ם מסייג את דבריו לגבי איוון בדעות. ברוב הדעות יש ללכת בדרך האמצע, כפי שהרמב"ם הסביר לעיל, אולם בשתי דעות, הכעס והגאווה, יש ללכת לקצה השני ולהתרחק ככל האפשר מדעות אלה.

אדם בעל נטייה חזקה לקמצנות, יכול להכיר שהכל מאת ה'. לדעת שכל רכושו, כוחותיו, הצלחתו, הכל מאת הבורא, ועם זאת, כשזה מגיע לכיס, קצת קשה בשבילו לתת. הרבה מהאנשים הרודפים אחר התאוות, יודעים ומכירים שרדיפה זו פוגעת הן ביחסם עם בוראם והן ביחסם עם הסובבים אותם, ובכל זאת ההתגברות על התאוה, קשה מדי עבורם. בזכות ההכרה בשליליות של דעות אלו יוכל האדם להגיע לדרך האמצע לאחר תקופה מסוימת שבה יהיה בקיצוניות השנייה. הוא יודע שדרך האמצע נכונה, והיה זקוק רק ל'דחיפה' אליה. כך הדבר כמעט בכל הדעות.

אמנם בגאווה זה שונה. האדם שמתגאה, אינו מכיר את בוראו. אדם שחושב שהוא האחראי להצלחתו וכל צעדיו ודרכו נקבעים רק על פי תכנונו הוא, אינו משאיר מקום לקב"ה בכל ה"תוכנית" הזו. על כך אומר הקב"ה: "אין אני והוא יכולים לדור בעולם" [סוטה ה:].

גם במידת הכעס יש לנהוג בקצה האחרון, ולא להרגיש כלל תחושת כאב או עלבון. כשאדם חווה פגיעה מסוימת בגופו, במשפחתו או ברכושו, הוא מתקומם, דרך כלל, ואף מגיע לידי כעס. אנו מצפים מהאדם, שלגודל ביטחונו בקב"ה לא יתרגש מהפוגעים בו, כיוון שכל התפעלות מפגיעה, גם התפעלות קטנה, מוכיחה את העדר ביטחונו בהשגחת הבורא בכל עת. עם זאת, איננו דורשים מהאדם שיתעלם מכל הסובב אותו, וכאשר מדובר בפגיעה שעשו משפחתו או תלמידיו, עליו לגעור בהם, להוכיחם וליישרם. אמנם לא מתוך תחושת פגיעה אישית, אלא מתוך הידיעה באחריותו כלפיהם.

## הרחבות

### ענוה ושמחה

ותהיה רוחו נמוכה למאד. פעמים נדמה שענוה גוררת עמה תחושת עצבות, מתוך הדגשת החסרונות של עצמו. אולם הרב קוק מסביר שהרגשת העצבות הנלווית לענוה נובעת מנקודת מוצא שגויה של האדם החושב שהוא ראוי לכבוד. אולם אם מכיר האדם שכל מעלותיו אינן אלא מתת שמים והוא אינו ראוי לגדולה עליהן, ישמח בחלקו ויודה לה' על הטוב שנמצא בו [מוסר אביך ג, א]. בדרך זו המודעות של האדם למעלותיו לא תגרום לו לתחושת גאווה, כפי שהעיד האדר"ת על עצמו: "ברוך ה' שאין בלבי שמץ גאווה, אם כי לפעמים הרבה אני רואה טוב כשרונותי ומעלות המעטות בי, אבל ברוך ה' איני נפעל להתגאות על ידי זה" [אדר היקר, עמ' סד].

### ערכו של כעס הפנים

יראה עצמו בפניהם שהוא פועס. באופן פשוט, הצורך להראות פני כועס הוא בשביל להחריף את התגובה, ולהטיל מורא שימנע מהבן או מהתלמיד לחזור על פעולתו הלא רצויה. אולם הרב יעקבסון מלמד שיש בכך עניין נוסף: כאשר האב או הרב אינו מביע פנים של כעס וצער בעת שהוא מעניש, הוא נותן לילד הרגשה שהוא איננו כואב את כאבו ואולי אף חלילה נהנה להעניש אותו. לכן חשוב להביע פנים של כעס, הגורמות לילד לחוש שכוועים עליו ויחד עם זה עצובים עמו על כך שנצרכו להעניש אותו [אל תחטאו בילד, עמ' 281-283].

ג, ויש דעות שאסור לו לאדם לנהג בהן בבינוניות, אלא יתרחק עד הקצה האחר. והוא גבה הלב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם ענו בלבד, אלא שיהיה שפל רוח, ותהיה רוחו נמוכה למאד, ולפיכך נאמר במושה רבנו "ענו מאד" (במדבר יב, ג), ולא נאמר 'ענו' בלבד; ולפיכך צוה חכמים: מאד מאד הוי שפל רוח, ועוד אמרו, שכל המגביה לבו - כפר בעקרו, שפאמרו: "ורם לבך, ושכחת את יי אלהיך" (דברים ח, יד), ועוד אמרו: בשמאמא - דאית ביה גסות הרוח, נאפלו מקצתה.

ג, וכן הפעס - דעה רעה היא עד למאד, וראוי לאדם שייתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעס, ואפלו על דבר שראוי לכעס עליו. ואם רצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו, או על הצבור אם היה פרנס, ורצה לכעס עליהן כדי שיחזרו למוטב - יראה עצמו בפניהם שהוא פועס, כדי ליסרם, ותהיה דעתו מושבת בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מדמה איש בשעת פעסו, והוא אינו פועס.

ג, אמרו חכמים הראשונים: כל הפועס - פאלו עובד עבודה זרה. ואמרו שכל הפועס: אם חכם הוא - חכמתו מסתלקת ממנו; ואם נביא הוא - נבואתו מסתלקת ממנו. בעלי פעס - אין חיהם חיים. לפיכך צוה להתרחק מן הפעס, עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפלו לדברים המכעיסין, וזו היא הדרך הטובה. ודרך הצדיקים: הן עלובין ואינן עלובין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושים מאהבה ושמתים ביסורין - עליהן הפתוב אומר: "ואהביו כצאת השמש בגברתו" (שופטים ה, לא).

**גבה הלב** - גאווה, נראה שהמדובר בהלכה זו בגאווה במחשבת האדם, לעומת ההלכה הקודמת העוסקת בביטוי החיצוני של הגאווה. והגאווה כאן היא תחושת כבוד דמיונית כלפי הזולת וכלפי עצמו, המונעת את האדם מלתקן את דרכיו, מפני שאינו מכיר בחסרונותיו. **מאד מאד הוי שפל רוח** - אין הכוונה לחוסר ביטחון עצמי, שאינו אלא הערכה לא נכונה של כוחותיו, אלא שתהיה לו הערכה עצמית אמיתית של כוחותיו ולמעמדו מול ה' יתברך, ושיהא נכנע בכל עת לאמת (לחכמה זו להשגת החכמה ראה תלמוד תורה ג, ט). **כפר בעקרו** - במציאות ה', "שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו" (סודי התורה א, ו), מפני שהאדם שם את עצמו במרכז העולם ומתנהג כאילו אין אלוה מעליו, והרי רק לה' הכבוד והתהילה באמת. **בשמאמא דאית ביה גסות הרוח** - תרגום: [יהא] בנידוי (תלמוד תורה יב, ג) מי שיש בו גסות הרוח (גאווה). **וכן הפעס וכו'** - הכעס בא לרוב בהתפרצות רגעית בלא מחשבה, והאדם פוגע מאוד בסביבתו, ואף בעצמו, שהרי דבריו אינם נשמעים, והוא אינו מתקן את דרכיו. הכעס אינו רק תגובה רגעית לא מחושבת והבנה שגויה של המציאות, אלא האדם נשאר עם זכרון הכעס גם בטווח הרחוק, ומתוך כך הוא ממשיך לקבל החלטות שגויות. יתר על כן, הכעס בא בעיקר מתחושת הקורבן והאומלל, כאילו האדם חסר חירות ובחירה ומנוהל על ידי הסובבים אותו. הכעס גורם לאדם להסיר מעצמו את האחריות אפילו לתגובה שלו, עד שהוא אומר 'הכעיסו אותי' במקום 'בחרתי לכעוס'. **פרנס** - מנהיג את הציבור (ואם הוא עושה זאת שלא לשם שמים, עונשו חמור ראה סנהדרין כה, א; תשובה ג, ג). **ליסרם** - ללמדם מוסר ולחנך אותם, כי בדרך כלל בני אדם אינם מייחסים חשיבות גדולה אלא לדברים שכוועים עליהם. והכעס הנזכר כאן הוא הכעס למטרה חינוכית, המכוון לעתיד וכלפי חוץ (השלם לעיל א, ד, 2). נמצא שהכעס האמתי אסור לעולם. **מדמה איש** - מחקה אדם כועס. **פאלו עובד עבודה זרה** - הכועס חש פגיעה, ומדמה שהמציאות צריכה לרצות אותו כאילו הוא במוקד העולם, ולא הקב"ה, והדבר דומה לעבודה זרה, וכאילו הוא סוגד לעצמו (עין פה"מ אבות ב, ט). **אין חיהם חיים** - שהרי כל חיהם מלאים מרירות ורעל על מעשי אחרים או על עצמם. **שלא ירגיש** - יהיה אדיש. **עלובין** - סופגים עלבונות. ואין הכוונה שהם אדישים להם, אלא שהם מרגישים את העלבון ומבינים את מטרת המעליב ("עלוב מהן" ביסודי התורה ה, יא, 2), אלא שרגש המוסר ואהבת הבריות מתגבר, ואינם משיבים בגלל גדלות רוחם (עין אי"ה שבת פח, א). **חרפתן** - שמביישים אותם (לעלבון שאינו אישי אלא על התורה ראה תלמוד תורה ז, יג, 5). **ושמתים ביסורין** - מפני שהם מביינים שהייסורים הם אות מן השמים על חטאייהם, ומסרתם לעורר את האדם להטיב את דעותיו ולשוב אל ה' (מ"ג ג, יז). **הפתוב אומר**: "כן יאבדו כל אויביך ה', ואהביו כצאת השמש בגברתו" - כשם שהשמש יוצאת בחזקה לאחר הלילה החשוך, כך עתידים לצאת כל הצדיקים אהבי ה', גיבורים ומחוקקים על אף יחסם הרע של הרשעים כלפיהם.

לעילוי נשמת רבי אליהו בן שלום עמאר ז"ל